

מצוות החינוך

[פרשת אמור, (שיחה 1) – נכתב ע"י הרב משה צוריאלי, מתוך ספרו "אוצרות התורה".
הבהרה. בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע"י תלמידו, אך טרם הגיחה]

"ויואמר ה' אל משה אמור אל הכהנים ואמרת אליהם, לנפש לא יטמא בעמיו" (ויקרא כא, א).
ואמרו חז"ל (יבמות קיד:) "אמור ואמרת" – להזהיר גדולים על הקטנים".

לכאורה יש כאן מקור בתורה למצוות חינוך הצאצאים, והרמב"ן (על פסוקנו) אומר "ומהן נלמוד לכל איסורין שבתורה". אך בגמרא מפורש לא כך. "קטן שהגיע לחינוך, (חיוב) **מדרבנן**, וקרא (והפסוק), אסמכתא בעלמא". (סוכה כח).

לכאורה יש לנו רק שתי מצוות עשה, ולא אחד – בהן יש מצוה דאורייתא לאבות לחנך את הקטנים.

1. מצות **תלמוד תורה** – "ולמדתם את בניכם" (דברים יא, יט) – וכאן ודאי לא מדובר על בני פאָלו שעברו גיל בר-מצוה, כי הרי הם חייבים חיוב ללמוד תורה בפני עצמם.
2. מצות "והגדת לבנך" – לספר סיפור יציאת מצרים בליל סדר **פסח**.
3. בעשרת הדברות על **שמירת שבת** – "אתה ובנך ובתך" (שמות כ, י), וא"א שיהיה שם מדובר בבני-חיוב כי הם כלולים ממילא במלת "אתה", אלא הם ילדים קטנים שהגיעו לחינוך. (כן כתב שם רש"י).

אבל כאשר נעייין, אין משלשה אלו ראיה כלל.

- **מצוות תלמוד תורה** היא מיוחדת בעיקר לשרשרת רצופה מאבות לבנים. כדברי רש"י הירש: "כאשר הנכד שומע מפי סבו את התורה שכבר שמעה מאביו, הרי שלשלת הקבלה ניצבת לנגד עיניו בכל אמתתה החיה. הוא רואה שאביו לימדו רק מה שהוא עצמו קבל מאביו". (על דברים ד, ט) ובכן, אפשר לפרש כי מצוות "ולמדתם את בניכם" הוא בעיקר לבנים **שעברו** הגיל של בר-מצוה, ונכללים איתם (רק מדרבנן) גם אלו שצעירים מזה.
- וככל הפירוש הזה נגיד ג"כ במצוות "והגדת לבנך" שהוא בעיקר לאלו שהם מעל גיל בר-מצוה, כמ"ש הרמב"ם "אפילו היו כולן חכמים". (הלי חמץ ומצה, ז, ג).
- והענין של פרישה מאיסורי שבת, כבר כתב שם (שמות כ, י) מהר"ל ב"גור אריה" - שע"פ הגמרא, זה נאמר רק בתינוק העושה לדעת אביו. (ראה "מגיד משנה" על הלכות שבת יב, ז / כד, יא). אבל קטן המחלל שבת על דעת עצמו, אין שום חיוב מהתורה להפרישו.

אבל לפרוש מכל האיסורים (כולל פסוקנו, לפרוש מטומאת מת) מדובר שאסור להאכיל לקטן בידיים.
(יבמות קיד. וכן פסק שו"ע יו"ד שע"ג).

- ואמנם צ"ע מדברי **רמב"ם** ה' אָבֵל גיב ולחם משנה שם, הסבור שיש כאן מצוות חינוך, ומה שהגמרא אמרה "לא לספות לו בידים" נאמר כדיחוי בעלמא, לשיטתו.
- אבל לפי **הטור** אין כאן "חינוך" כלל כי מצוה זו באה מדין כהונה, לא מדין "אבי", ומחמת מצוות רבות שנתרבו בהם הכהנים.

ונשאל כאן ארבע שאלות –

- א.** מפני מה אין התורה עצמה מצַנָּה על חינוך, וזה רק מדרבנן? כי הפסוק הנאמר אצל אברהם אבינו "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו" (בראשית יח, יט) נאמר לפני מתן תורה, ואיננו ממה שנצטוינו בסיני (עיין רמב"ם, "פירוש המשניות", חולין 1/2). וכן הפסוק "חֲנוּךְ לַעֲרַב עַל פִּי דַרְכּוֹ, גַם כִּי יִזְקֵן לֹא יִסּוּר מִמֶּנָּה" (משלי כב, ו) איננו מדאורייתא.
- ב.** על מי חל החיוב? על הקטן (כדעת רש"י ותוספות וי"א גם הרמב"ם - כן כתב "שדי חמד", כלל חי, קטע ס'), או שמא החיוב חל על האב? (דעת רמב"ן ור"ן וכן נקט "שדי חמד" להלכתא)
- ג.** למה חיוב של חינוך הוא רק על קיום מצוות, ולא על פרישה מן האיסורין?
- ד.** למה אין חיוב מצוות חינוך לחנך את הבת (לפי רמב"ן ור"ן, "אנציקלופדיה תלמודית", ערך חנוך, הערה 40)? אע"פ שלהלכה לא פוסקים כמותם. ולמה אין החיוב על האם לחנך את צאצאיה? (אנצ. תלמודית, הערות 51, 64 ויש חולקים, שם הערה 67).

כדי להבהיר את השאלות הנ"ל עלינו קודם כל להבין מה ענינו הרוחני של "חינוך".
אנו רואים שבחינוך מסור ועקבי אפשר להפוך את האדם מן הקצה אל הקצה. הנה בסוף מסכת סוטה אמרו "משמת רבי (יהודה הנשיא) – בטלה ענוה ויראת חטא". ואמר שם האמורא ר' נחמן "לא תיתני יראת חטא, דאיכא אנא". כמובן לא היה בזה שום שחץ, כי הש"ס לא היה כותב דבר שלילי, בלי להתייחס ולפסוק: "ולא היא".

ואמר לי מו"ר הגר"ש זביר, שסיבת מובאה זו בש"ס היא כי אחרי דבר המשנה, "בטלה ענוה ויראת חטא" עלול כל תלמיד לחשוב שאין לו מה להתאמץ בזה, כי בלאו הכי אבודה כל תקוה להשיג ענוה ויראת חטא, כי כבר "בטלה" מימות רבי. לכן בא ר' נחמן ללמדנו שעדיין אפשר הדבר. והנפלא בדבר הוא "מי זה המדבֵּר"! כי בגמ' שבת (קנו:) מובא שאימא שלו חששה לו מאד, כי חוזים בכוכבים הודיעו לה שלפי מזל נפשו הוא להיות "גנב" גדול. והיא הכינה לו כיפה לראשו כדי שתמיד תחול עליו "אימת שמים". וכך היה. ולבסוף הימים אחרי חינוך מסור ומתמיד, הוא זה שיצא להיות ראש של "יראי שמים" שבדור (כמבואר במאמרו שבסוף מסכת סוטה). הרי לפנינו מה החינוך יכול לפעול בחניך, אפילו אם טבעו מנוגד לזה לחלוטין!

תשובה לשאלה א [מפני מה לא צייתה התורה ע"כ במפורש.]

ועלינו לעיין – לָמָּה הקב"ה לא הכין את האדם ישר וטוב ונוח ועָדִין עוד מראשית התהוותו, עוד משחר טל ילדותו? התשובה לכך: כדי שהאדם יטרח ויעמול וישיג מעלתו בכוחות עצמו.

בספר "חובות הלבבות" (תחילת שער הבחינה) מסביר, למה רוב בני האדם אינם מכירים בטובות המצב בו בני אדם נמצאים, למה הם כל הזמן מתלוננים ועצובים על מצבם. והביא לכך שלוש סיבות. אחת מהן היא שהם לא זוכרים את המצב האומלל שהיו בו בעת שנולדו, הם לא ראו את הצד השלילי והחסר, והם רואים כמצב קבוע ויציב כל טובותיהם בלי שיחסר מהם לעולמים. לכן הם לא יודעים להעריך כמה טוב להם, והם לא מכירים בטובה (עד כאן מן ספר "חובות הלבבות"). כך בעניין שיפור מידותיו של האדם. טוב הדבר כי האדם יוולד מושחת במדותיו. "וְעִיר פָּרָא – אָדָם יִנְלָד". (איוב יא, יב) [שמזה ילמד ענוה על עצמו]

וכך דברי "חזון איש" ("אמונה ובטחון", ד, א) – "בלי כל השתדלות, ישתלם (האדם) במדות רעות כולן, יהיה כעסן מצוין (כלומר, מושלם), נוקם מצוין, גאה מצוין, וכן הלאה. לא יחסר לו מכל המדות הרעות שָׁמְנו חכמים, מאומה".

כלומר, בהעדר טיפול מוסרי מפורט, האדם יהיה יותר גרוע מכל חיה מזיקה. (מורה נבוכים א, ז / ב, לו).

וכאשר האדם מבין להכיר מה מצבו האומלל והוא טורח ובא להשתפר, הרי כל שגשוגו בידו והאדם עצמו הוא "בעלים" על התקדמותו. ולכן ה' לא קבע את מעמדו של האדם מיד ביום לידתו, אלא יש לו לאדם תהליך ארוך וממושך לטפח את אישיותו, עם כל הנסיגות והנפילות שיש לו בדרך, כל העלויות והירידות. [רש"י הירש כותב על "בכל לבבך" (דברים ו, ה) – "אלמלי הגירווי של יצר הרע, לא היינו ראויים לשם 'אדם'... טול מן האדם את יצר הרע, וכבר סתמת את הגולל על כבודו המוסרי".]

בזה מוסבר מדוע ה' לא הכין את האדם כתוצר מוגמר, אלא מצפה שהאדם ישתתף בהויית עצמו, כדברי מדרש (ויק"ר ל"ה) "כאילו עשה את עצמו".

אבל ראשית דבר, האדם צריך "דעת", כדברי ר"א אבן עזרא – "וה' לא נתן התורה רק (=כי אם) לאנשי הדעת, ומי שאין לו דעת אין לו תורה". (על שמות כז) וסוד זה גילו חז"ל, "אין ה' נתן חכמה אלא למי שיש בו חכמה", (ברכות נח). ולכן הילד צריך להתפתח, ואי אפשר שיקיים המצוות בהבנה ובתשומת לב כל עוד הוא בַּעַר והוא יותר 'בהמה' מאשר הוא 'אדם', כדברי הרמב"ם (מ"י א/ז, ובהקדמתו לפירוש המשניות, מהד' הרב קאפח, דף כ"ב). ולכן התורה ממתינה עד גיל בגרות, שלש עשרה שנה לזכר ושתים-עשרה לנקבה. [ובזה ענינו מפני מה לא ציוותה התורה ע"כ במפורש כי עיקר התורה הוא בהבנתה, ורובא דקטנים אינם בר הכי.]

תשובה לשאלה ב

ובזה מובנת השיטה האמורה לעיל שמדרבנן הטילו חיוב חינוך על הנער, כל נער ונער לפי רמת הבנתו ותפישתו. וככל שתרבה לו הדעת, כך הוא עצמו דורש לדעת מה עוד דיבר ה'. (הנה אנו שוכנים סמוך למדינות ערב. הללו משתמשים בראשיהם כדי לשאת עליו משאות כבדים, כמו קְּדֵי-מים וכיו"ב. אבל לנו עם-ישראל תפקיד יותר נכבד כיצד להשתמש בראש, והיינו להפעיל את המחשבה והדעת שבו).

אבל הדעה השניה הסבורה שחיוב החינוך הוא על האב, בנויה על השיטה שהאדם משתלם, בכך שהוא גורם לכל אלו אשר בסביבתו, שגם הם ישתלמו בעבודת ה'. אין אף אחד מאתנו אי בודד לעצמו. היודע על גדלות הבורא, הוא ממילא - "אוהב אותו ורוצה שגם כל אלו שמסביב לאותו אדם גם הם יאָהבו את הקב"ה. ("ואהבת את ה', אהבתו על הבריות. [יומא פו.]). כל שכן פרי בטנו, מי שיצא מחלציו. ולכן, שלימות האדם (האב) ניכרת, במה שהוא עושה כל מאמץ שגם בניו ילכו בדרך ה'.

אין זו מצוה מדאורייתא מסטרא דלעילא, כי ה' מצַפֶּה שמתוך הקדושה המושרשת שיש בכלל ישראל, תתעורר כמיהה נפשית זו מסטרא דלתתא. ובכן, החיוב על האב הרוצה שכל צאצאיו, הנושאים בקרבם ניצוצי חיות שהוא שתל בהם ושהם ממשיכי שמו בעולם, שגם הם יהיו עבדים נאמנים לה'.

בתורה כתוב על בת כהן הנואפת "את אביה היא מחללת" (ויקרא כא, ט). ואמרו: "שאם היו נוהגים בו [באביה הכהן] קודש, נוהגים בו חול. / (אם היו נוהגים בו) כבוד, נוהגים בו בזיון. אומרים 'ארור שזו יָלַד, ארור שזו גידל, ארור שיצא זה מחלציו... כמאן קרינן 'רשיעא בר רשיעא'. (סנהדרין נב). כלומר, תולים שהקלקלה בא מן אב ואם ('ישותא דינוקא בשוקא או דאבוה או דאימיה' - סוכה נו.).

וכן כתב ר' צדוק "כל מה שהוא מְקַנֵּן האדם – אשתו, ובניו ועבדו... הכל הוא משורש נפשו". ("צדקת הצדיק", קטע פו). ומפורש ברמב"ן (על דברים כט, יז) על הכתוב "שרש פוֹרָה ראש ולענה", שכתב "כי משוֹרֵש מתוק לא יצא מר, וכל אשר לבבו שלם עם ה' הנכבד ולא הרהר כלל בע"ז, לא יוליד מוֹדָה פָּה". ובכן, כיון שהבנים הם הגילוי ממה שיש במעמקי לב האבות ("צדקת הצדיק", קטע רמד), חובה ראשונה עליו לחנכו וליישרו, בין בן, בין בת.

תשובה לשאלה ג

ובזה מובן מדוע החיוב הוא בעיקר רק על **קיום מצוות עשה** ולא על פרישה מן איסורין. כי הפעילות החיובית, היא שמשרישה תכונות בנפש פנימה, ובונה את האדם. אבל פרישה מן האיסורין היא רק לסלק את הנזק הנפשי הנעשה מעבירה על רצונו של ה'. וכיון שהקטן לא נצטוו במצוות, ממילא אין לו שום נזק או קלקול. סברא זו הוזכרה ע"י מהר"ל, (יגור אריה", בראשית מו, י, מהדורת מכון ירושלים, דף שנו). שהאבות לפני מתן תורה נזהרו רק בקיום "מצוות עשה", ולא בשמירה מן "לא תעשה". ואדרבה זה היה לפגם אם היו שומרים על "לא תעשה".

תשובה לשאלה ד

ע"י ההסבר הנ"ל, אפשר להבין מדוע **האם לא נצטוותה** במצוות חינוך. (לפי כמה שיטות. עיין "באר היטב" על או"ח שמג ס"ק ב) כי הַזְכָּר הוא פעיל בפעולות "קום ועשה", והאשה היא סבילה ועיקר תפקידה ליזהר מְלֵאִין, (היא פטורה מכל מצוות עשה שהזמן גרמא), וכיון שבאנו להשריש בילד קדושה ע"י פעילות מצוות-עשה, זהו תפקיד של האב ולא האם. / בהסבר הזה גם נבין מדוע **אין חיוב לחנך את הבנות**, (לפי השיטות ההן) כי עיקר החינוך הוא במצוות עשה, ולא הפרישה מן האיסורין.

ואמנם, אם האשה תתאזר עוז ותקום לחנך את בנה, יד גדולה יש לה, בצדקות הבן. הנה רבי יהושע בן חנניה "אשרי יולדתו" כי אמו הביאה את עריסתו (כשהיה תינוק) לבית המדרש למען יקלטו אזניו דברי תורה. (אבות, ב', פ"י מברטנורא ע"פ ירושלמי)

ועל זה כתב פְּחַכְמָה ה"כתב סופר" בהקדמתו לפירושו לתורה, על הנאמר ב"אשת חַיִּל" – "קמו בְּנֵיהָ ויאשרוה, בעלה ויהללה" – מדוע הקדימו את הבנים לפני הבעל? אלא שהבעל היה ת"ח כבר בעת שנשא אותה לאשה, ואין הכבוד תלוי בה. אבל התוצאה הברוכה שבניה שיצאו כשרים וטובים, בזה יש אישור לאשה עקרת הבית והמחנכת, שיצרה את דמותם, ולכן הקדימו פיסקא זו לפני שבח של הבעל!

אמנם, בכל זאת יש להעיר, גם בתוספת עיצוב דמות הבעל יש לה יד, כי לפני זה כתוב "נודע בשערים בעלה בשבתו עם זקני ארץ". וכיון שבכל הפרק מדובר בשבחי-האשה ולא בשבחי-הבעל, מדוע בא פסוק זה? אלא, לומר שאם הבעל פנוי לשבת בבית המדרש "בשערים המצוינים בהלכה" – סימן גדולה הוא לאשתו, אשר בשבחה מאריך כל הפרק הזה. [תוספת התלמיד. ראיתי שלכן בא דווקא **באות** נוי"ן המורה על נוי"ן שער-בינה]

בסיכום:

א. כשם שחינוך הבית הוא להעמיד יסודותיו והתחלותיו על בסיס איתן, כך חינוך האדם הוא לְבָנוֹת את אישיותו בצורה תורנית. דבר זה אי אפשר לעשות כל עוד אין בו 'דעת'. כי לא המעשה המיכני והחיצוני אנו רוצים. זהו כמו שאדם מסוים יתפלל ויגיד תיבות מסוימות בו בזמן שאיננו מבין מה הוא מְמַלֵּל. הרי אין תפילתו כלום. כך מצוות המתבצעות בלי לב ומחשבה, אין בהן ממש. אבל ככל שתרבה הדעת (לפי השיעורים שחז"ל מסרו בסוכה מב.), כך מתאימים לו לילד קיום המצוות.

ב. פעילות זו – או באה מצד הקטן (שיטת התוספות וסיעתם) / או פעילות מצד האב המעוניין בשלימותו [של האב], המתבטאת גם ע"י כל הנפשות שנלוו אליו (כשיטת רמב"ן וסיעתו). ועל זה פירש הגרש"ז **קלם**: "חונך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה" – לא כמו שמפרשים שימשיך לקיים מה שלמדוהו בנערותו, אלא שלא יסור מלהמשיך לחנך את עצמו תמיד כל ימי חייו מחדש. ככל שיוזקן בגיל, עד יום מותו יעסוק בחינוך עצמו.